

En strejks koreografi

Några perspektiv på lantarbetarkonflikten i Södra Möre 1929–1931

Mats Hellspong

Lantarbetarna var en yrkesgrupp som förhållandevis sent anslöts till den fackliga rörelsen i Sverige. Ännu i slutet av 1920-talet var de flesta oorganiserade. Statare och andra jordbruksarbetare bodde avskilt, spridda på tusentals gårdar runt om i landet. De levde med andra ord ganska isolerat och var svåra att nå med facklig propaganda. De kände ofta lojalitet med gårdens ägare och tveksamhet gentemot de fackliga agitatorer, som emellanåt uppträdde. De senare agiterade för övrigt ofta under besvärliga förhållanden, eftersom de inte utan vidare fick framträda på gårdarnas mark.

De första försöken att organisera lantarbetare fackligt i Sverige gjordes på 1890-talet, men de blev i stort sett resultatlösa. Nya och mer systematiska försök gjordes under nästa decennium, särskilt i Skåne. Nu insåg många godsägare att man behövde samordna sina intressen och bygga upp en motorganisation. Ett uppmärksammat vapen i denna motreaktion var att låta importera arbetare från Polen (Galizien), framför allt till den arbetskrävande sockerbetskörden på hösten, något som naturligtvis försvårade de skånska lantarbetarnas möjligheter att få igenom höjda löner. Skånsk press förfasade sig över denna import av galizier, där majoriteten var kvinnor:

De gjorde intet godt intryck, dessa stackars främlingar, i sina korta, tunna klädningar och klumpiga skodon (med höga klackar liknande dalfolkets). Med bleka pussiga ansikten och slöa blickar företedde de en slående kontrast till sina åskådare,

skrev Öresunds-Posten den 11 april 1904 i en skildring av galiziernas ankomst till svensk hamn.

Lantarbetarorganisationerna strävade efter att få teckna kollektiva avtal med arbetsgivarna. Man verkade för att arbetarna skulle ha viss uppsägningstid, inte årskontrakt. Arbetsgivarna däremot ansåg att jordbrukets speciella förhållanden omöjliggjorde kollektivavtal; man slog vakt om de personliga avtalen, enligt vilka avtalstiden utgick varje höst (Back 1961:69). Strejker utbröt på flera skånska gårdar sommaren 1904. Men vid ett mindre antal gårdar undertecknades kollektivavtal under de närmast följande åren. Med storstrejken 1909 och arbetarrörelsens nederlag i denna kraftmätning avstannade dock utvecklingen och lantarbetarrörelsen gick på tomgång i flera år för att inte reorganiseras förrän efter första världskrigets slut. Det första riksavtalet på storjordbrukets område upprättades efter en kortare strejk 1919 och gällde i tre år framåt, dock blott på de ännu fåtaliga gårdar där arbetsstyrkan var fackligt organiserad.

Flera spektakulära lantarbetarstrejker inträffade i Sverige både före storstrejken och under 1920-talet. Här skall jag se närmare på den sista stora lantarbetarstrejken i landet, som bröt ut i Södra Möre i Kalmar län sommaren 1929. Jag är särskilt intresserad av att se i vilken omfattning tillspetsade lantarbetarkonflikter kan sägas ge en skarpare belysning av de sociala förhållandena på herr-

gårdarna och inte minst av relationerna mellan godsägare och lantarbetare. Hur såg bilden av herrgården och dess ägare ut i agitationen kring strejkerna, främst kanske i den socialistiska eller fackföreningsvänliga pressen men också i borgerlig press? Vilka yttre, närmast rituella eller koreografiska former tog sig strejkerna? Tanken är att svåra konflikter borde ge näring åt en klasskampsrhetorik, som annars blott ligger latent hos lantarbetarbefolkningen. Huvuddelen av det empiriska materialet, men inte allt, skall i fortsättningen hämtas från Mörestrejken 1929–1931.

Strejken bryter ut

Den 23 juli 1929 lade drygt hundra lantarbetare vid ett tjugotal gårdar i Södra Möre, främst i Ljungby och Hossmo socknar, ner arbetet. Strejken sattes in mitt i det brådaste skördearbetet; höskörden var bärgad men inte rågskörden. Efter en vecka togs även djurskötare och mjölkerskor ut i strejken.

Bakgrunden var en offensiv inom Svenska Lantarbetareförbundet i slutet av 1920-talet för att vinna medlemmar i södra Småland, då en region med mycket låg facklig aktivitet på förbundets område. Man begärde att få teckna kollektivavtal, men ägarna till ett antal större gårdar motsatte sig detta mycket bestämt. Man hänvisade till de personliga avtal, som man redan hade med sina anställda. Det rörde sig om arbetsgivare som stod utanför länets arbetsgivarförening och de motsatte sig kategoriskt tanken att behöva förhandla med en fackförening. Man kunde tänka sig att betala avtalsenliga löner men vägrade att underteckna något kollektivavtal.

I augusti månad begärde flera arbetsgivare avhysning av strejkande arbetare. Man ansåg att man behövde deras bostäder för den ersättningspersonal, som man nu tvingats anställa. Arbetsvilliga anlände från organisationen "Arbetets frihet", en av de organisationer som arbetsgivarsidan anlätade vid allvarliga arbetsmarknadskonflikter under 1920-talet

(se Flink 1978). Konfliktatmosfären skärptes av såväl strejkbrytares ankomst som hoten om vräkningar. Samtidigt som konflikten på så sätt trappades upp, arbetade en förlikningskommission för att åstadkomma medling mellan parterna.

Vräkningar och demonstrationer

Vräkningar från bostäder var den dramatiska höjdpunkten i det tidiga 1900-talets lantarbetarstrejker. De förekom vid en del allvarliga och långvariga konflikter, men de var långt ifrån så ofta förekommande som man kan få anledning att tro att döma av den populärhistoriska bild av statarna, som numera är vanlig i massmedia. Vid tidiga skånska konflikter, vid Råbelöv 1907 och vid Trolle-Ljungby 1908, genomfördes rituellt elaborerade demonstrationer vid vräkningar. Den vräkte drogs sittande på en vagn ovanpå allt sitt bohag av en skara sympatiserande grannar och av fackliga ombudsmän. Vid åtminstone den senare konflikten framställdes till och med propagandistiska vykort föreställande den vräktes avfärd på nyss angivet sätt. Vräkningar ansågs som en hänsynslös åtgärd, även i åtskillig borgerlig press, och propagandavärdet utnyttjades naturligtvis maximalt från fackligt håll.

I den socialdemokratiska lokaltidningen Östra Småland, grundad året före Mörestrejken utbrott, blev vräkningarna självfallet en dramatisk höjdpunkt i reportagen från Möre. Vräkningarna inleddes den 9 september 1929 och skedde aldrig i tysthet, utan grannar och arbetskamrater samlades för att visa de vräkta sin solidaritet och sin upprördhet. Östra Smålands reporter utnyttjade också möjligheten att betygsätta tjänstebostäderna:

Vid en blick i bostaden, som skall utrymmas, är det lätt att övertyga sig om att de som skola vräkas icke haft en bostad som kunnat kallas människovärdig. Inga som helst fogstrykningar å grundläggningen, vadan dragighet och köld under vintertiden varit omöjligt att utstå. Fönsterkarmar och -bågar uppruttna, innan-

Vräkningen börjar den 9 september 1929 hos mjölnaren Eriksson på Kranklösa gård med att ytterdörren hakas av. T.h. mer eller mindre tyst demonstrerande gänningar. Foto i Arbetarrörelsens arkiv.

fönster obefintliga. Överallt genompyrt med vägghyra. Sådan är i detta fall den bostad som väntar ”den personal” som efter den 24 okt. skall nyanställas (*Östra Småland* 23.10.1929).

”Männen åsågo förrättningen med största lugn. Kvinnorna däremot voro ytterst upprörda”, hette det i Kalmar – Kalmar läns tidning den 10 september 1929 i en skildring av vräkningarna vid Kranklösa gård i Södra Möre. Bohaget från somliga av vräkningarna kördes med häst och vagn till ortens ålderdomshem. Men sedan kuskarna blivit antastade under färden, vägrade ålderdomshemmet att fortsättningsvis ställa skjutsar till förfogande.

När de lokala Kalmartidningarna 1929–1930 skildrade Mörekonflikten var det ännu förhållandevis ovanligt med fotografier i

landsortspressen. De fotografier som ändå förekom från Mörekonflikten var särskilt foton från vräkningarna, bilder som just i en bildfattig omgivning måste ha verkat suggestiva. På initiativ av den socialdemokratiska partistyrelsen och den dåvarande partisekretären Gustav Möller filmades dessutom vräkningarna i Södra Möre och filmen visades runt om i landet för att vinna allmänhetens sympati (Strid 1955:138).

Det är tveklöst så att just vräkningarna i Södra Möre, med bohaget travat på gårdsplanen framför bostadshuset och landsfiskalen och hans biträden sysselsatta med att bära ut kommoder och pinnstolar, har blivit ett slags symbolmättad nyckelbild inom svensk lantarbetarrörelse. Låt mig ta ett tidigt exempel. 1934 gjorde Gustav Edgren sin omskrivna långfilm *Karl Fredrik regerar*, om stataren

Karl Fredrik, som i sin ungdom vräks från Björnhammars gods på grund av agitatorisk verksamhet, och som många år senare, när han blivit jordbruksminister i en socialdemokratisk regering, får det nu konkurshotade brukets öde på sitt bord som minister, en film som var en lovsång till det folkhem som var under uppbyggnad och till samarbete över klassgränserna. Vräkningsscenen i denna film är uppenbarligen gjord med fotografier från vräkningarna i Södra Möre sex år tidigare som förebild. Och när Karl Fredriks flyttlass rullar ut ur Björnhammar, med den avskedade stataren sittande på kuskbocken spelande "Internationalen" på dragspel, är det en scen som bör ha varit inspirerad av de spektakulära aktionerna vid vräkningarna i Skåne 1907–1908. Avhysta torpare vid Råbelöv och Trolle-Ljungby följdes vid flyttlasset av sympatisörer som sjöng "Arbetets söner".

Att få disponera bostäder var en löneförman för lantarbetarna. De kunde utgöras av fristående stugor på godsets ägor eller av mer kollektiva bostadshus, kaserner med flera lägenheter, ofta i herrgårdens närhet. Just detta att de strejkande bodde kvar på arbetsplatsen var ett för lantarbetarstrejkerna säreget förhållande med många konsekvenser. Det är lätt att förstå den spänning som kunde uppstå på en gård mellan arbetsgivare, strejkande men kvarboende arbetare och inte minst nyrekryterade arbetsvilliga.

Arbetsgivarna motiverade vräkningar med att bostäderna på gårdarna var en del av lönen och att den som vägrade arbeta inte heller kunde påräkna någon lön. Dessutom behövdes bostäderna för att inkvartera de arbetsvilliga, som rekryterades för att utföra det dagliga arbetet under strejken. Man försökte ofta få de strejkande att flytta frivilligt och ställde ibland nya bostäder eller nya arbeten på andra gårdar i utsikt. Lantarbetarförbundet såg dock hellre att de strejkande bodde kvar tills de vräktes och detta huvudsakligen av två skäl. Det ena var att vräkningar kunde ge propa-

gandistiska framgångar i den kamp om den allmänna opinionens sympatier, som varje större strejk alltid utgör. Det andra skälet märktes särskilt i den långvariga Mörekonflikten. Eftersom strejkgårdarna där förklarades i blockad, var det en stor fördel för fackföreningen att ha strejkande kvar på gårdarna. De kunde då tjäna som blockadvakter och rapportörer i det invecklade katt- och råttaspel, som blockader gärna leder till.

Kanske kan man påstå att kampen att vinna den allmänna opinionen på sin sida var mer betydelsefull vid lantarbetarstrejker än vid de flesta andra fackliga konflikter. Om uppfattningen spreds att de strejkande drev fram en förstörelse av skörden, en vanvård av djurbesättningar eller att olika matvaror måste kasseras, kunde allmänheten snabbt ta böndernas och godsägarnas parti. Den bild som spreds via massmedia från en lantarbetarstrejk var därför viktig och frestande att manipulera. Just därför är den också av intresse att studera.

Jag nämnde nyss den sparsamma förekomsten av fotografier i pressen från 1920-talets lantarbetarstrejker. Att bilder saknas i pressen från strejkerna före första världskriget är mera självfallet. Förutom från just vräkningar finns dock från 1920-talet även en del bilder av lantarbetarnas demonstrationståg. Den 18 augusti 1929 organiserades en demonstration av Kalmar Fackliga Centralorganisation. Demonstrationståget gick från Vassmolösa station till Ljungbyholm. I tätan marscherade en musikkår som spelade arbetarsånger. Man bar ett tjugotal fackliga fanor, som demonstrativt sänktes när tåget passerade gårdar som berördes av konflikten. Då tystnade också musiken och demonstranterna skanderade sina protester mot de aviserade vräkningarna. En ny större demonstration gick från Ljungbyholms station till planen framför Ljungby kyrka den 8 september samma år.

De strejkande lantarbetarna var för få för

att själva kunna genomföra sådana slagkraftiga demonstrationer. Man fick hjälp av fackligt och politiskt organiserade grupper i Kalmar och andra tätorter. Detta mönster går igen även i andra lantarbetarstrejker på 1920-talet. I den uppmärksammade skördestrejken i Uppland sommaren 1925 stöddes lantarbetarna av tätorternas arbetare vid flera större demonstrationer. De senare urartade ibland i hotfulla uppträden och sammanstötningar med strejkbrytare. Så demonstrerade strejkande lantarbetare tillsammans med arbetare från Telegrafverkets verkstäder i Nynäshamn vid Nynäs gård i juli 1925 (Johansson 1970:255).

Blockaden

Konflikten i Södra Møre blev ovanligt långvarig. Den trappades upp av att böndernas gårdar förklarades i blockad. Fackföreningen organiserade ett strejkutskott med bevakning av transporter och vakthållning. Det gällde att hejda all försäljning och förmedling av produkter från böndernas gårdar. Bönderna gjorde många misslyckade men även lyckade försök att bryta blockaden, t.ex. genom segelskutor som exporterade lantprodukter till Tyskland. Att få avsättning för sina produkter blev för bönderna ett betydligt större problem än att ersätta den strejkande arbetskraften.

Vid affärer i Kalmar som sålde varor från gårdar som var i blockad placerade fackföreningen ut blockadvakter, medan den borgerliga tidningen *Barometern* uppmanade Kalmarborna att handla just i dessa affärer. T.o.m. i Stockholm fanns livsmedelsaffärer, som i pressen annonserade att man sålde produkter från gårdar i Södra Møre, som var försatta i blockad. ”Södra Möreböndernas mejeri i Ljungbyholm försäljer sina prima fastän blockerade produkter i den nyöppnade smör- och ostaffären Artillerigatan 36”, hette det i en annons i tidningen *Arbetets Frihet* den 14 november 1930.

Den som köpte varor från gårdar i blockad

utsattes för kritik och trakasserier av fackföreningarna. Blockaden kunde utsträckas till dem som köpte varor från blockerade gårdar. Detta kom t.ex. snart att gälla Ljungbyholms mejeri. Bönderna körde ofta iväg sina varor med bil nattetid, vilket tvingade den lokala fackföreningen att ställa förföljande bilar till förfogande, något som inte var alldeles enkelt att ordna i slutet av 1920-talet (Giertz 1998:10). Strejkvakterna hade inte rätt att stoppa leveranserna, utan deras uppgift var att ta reda på vem som köpte varorna och sedan kunde fackföreningen sätta in åtgärder mot uppköparen. Knepen att undkomma bevakningen var många och inte sällan ganska farsartade. Ernst Blomkvist, som förhandlade för de strejkandes räkning, berättar i sina minnesanteckningar (nu i Arbetarrörelsens arkiv) om vilka bekymmer blockadvakterna hade:

Om en transport skulle gå från någon gård, kom 3 à 4 lastbilar och körde dit. sedan kom samtliga bilar vilka synes vara lastade. En hade halmbalar, en hade några veträd, och den tredje hade slaktade djur, eller spannmål vilket det nu var. samtliga hade presenningar överhöljda. sedan körde de alla olika vägar, och en gåta. Wem hade rätta lasten, mästadels blev en lurad. Slaktade svin transporterade de i sina personbilar vilka satt i ett säte med en schal omsnodd och föreställde då en människa. Uppfinningen är ju löjlig men på så sätt avyttrade de sina produkter vilket mästadels lyckades bra.

Strejkvisorna

Mörekonflikten är intressant genom att händelserna förevigades i ett antal strejkvisor, tryckta på Östra Smålands tryckeri 1930 och sålda i bygden för 50 öre häftet. Konflikten är ett ganska sent exempel på detta sätt att vinna allmänhetens sympatier och stärka den egna sammanhållningen. Genren var annars mest levande före första världskriget (Bohman 1978). Häftet omfattar sju visor, skrivna på knagglig vers till populära melodier, som t.ex. Axel Öhman, Johan på Snippen och Det var en lördagsafton. Visorna raljerar med

bönderna och skildrar mer eller mindre dramatiska episoder under blockaden, kontroverser mellan bönderna och de strejkande, med nattliga grisjakter och ordväxlingar där smockan hänger i luften. Åtskilliga personer namnges i visorna, främst aggressiva bönder men även strejkbrytare, som en av ledarna i organisationen "Arbetets frihet", J. A. Hallberg. Den senare är en speciellt intressant person i sammanhanget, eftersom han startade sin bana som agitator för lantarbetarna i Skåne och spelade en viktig roll vid skånska strejker före första världskriget (Back 1961:351f), innan han bytte sida av skäl som är mig okända, möjligen för att hans karriär inom fackföreningsrörelsen blockerades.

Ivar Lo-Johansson har i novellen "Visdiktaren från Möre" i andra delen av samlingen *Statare* från 1937 behandlat dessa strejkvisor skönlitterärt. Novellen handlar om Anshelm, en drömsk, opraktisk och inte särskilt arbetsduglig lantarbetare i Möre, av kamraterna ringaktande kallad "sömnångaren Anshelm". När konflikten i Södra Möre bryter ut 1929 kommer Anshelms stora tid. Han visar sig nämligen ha en talang för att skriva visor om vad som inträffar under konflikten. På kända visors melodier, i vals- eller schottistakt, skriver han en rad sånger, som så småningom börjar spridas bland ortsbefolkningen. Visorna förhånar och förlöjligar bönderna. De är enkla och konstlösa, men de pinar och plågar de drabbade. "O heliga strejkvisa, den konstnärligt ensligaste av alla sånger! Namnen i litteraturhistorien dör, visdiktaren dör också, men den han märkt med sin visa går känd på traktens tunga till ständigt förnyad dom", skriver Lo-Johansson. När Anshelm till slut hör en av sina visor sjungas i köket hos ett frikyrkligt gammalt par, som är motståndare till strejken, förstår han "att striden äntligen var vunnen". Sedan strejken avblåsts återgår Anshelm genast till sin undanskymda plats som natt och jämnt arbetsförmögen lantarbetare.

För den som satt sig närmare in i Mörekonflikten är det lätt att se hur Lo-Johansson plockat ur verkligheten för att sätta färg på denna novell. Han talar om vitfinska strejkbrytare; lokaltidningen skrev om en finländsk strejkbrytare, Carl Håkan Stierncreutz von Schulman, som blev föremål för en polisutredning, sedan han hotat några strejkande med pistol och skjutit i luften (Giertz 1998:18). Han beskriver hur en statarhustru av bonden hindrades att ta upp potatis på sitt land på en gård där strejk pågick, bonden slängde potatisen till sina grisar. Händelsen inträffade på en av strejkgårdarna och omtalades i pressen. I den bok som Mörebönderna gav ut 1936 för att ge sin version av händelserna, *Mörekonflikten 1929–1931*, finns några smakprov ur visorna. Här sägs också "att strejkledningen under konflikten gav ut ett häfte med visor, som sjöngos i samband med förevisandet av socialdemokratiska partiets reklamfilm" (*Mörekonflikten* 1936:73). På så sätt kombinerades med andra ord en gammal och en ny propagandaform för att vinna allmänhetens sympatier.

Ivar Lo-Johansson har uppenbarligen haft tillgång till visorna. Han citerar ur dem i stort sett ordagrant. Om Anshelm haft någon förebild i verkligheten är omöjligt att säga. Visorna gör nog snarare intryck av att vara skrivna av någon eller några, som verkligen varit med under grisjakter och handgemäng, än av en litet utanförstående drömmare. Likaså är det svårt att veta om visorna haft någon större spridning. Deras mycket amatörmässiga form, med grötrim och haltande rytm, gör det mindre troligt. Ivar Lo-Johansson gör dem till ett mäktigt vapen i kampen. Han uppskattar särskilt deras ibland retsamma och förklenande omkväden, t.ex. "Halledullan dullan dej", omkvädet till visorna "Visa om en misslyckad grisfärd" och "Visa om huru strejkvakterna behandlas av bönderna, då de efterfölja transporterarna".

En visa riktade sig mot slaktaren i Kåremo

några mil norr om Kalmar, Sture Johansson, då en man i trettioårsåldern. Han var de strejkandes speciella hatobjekt, eftersom han öppet och ogenerat uppträdde som uppköpare av böndernas varor och organiserade djärva nattliga försäljningsresor. Enligt Ivar Lo-Johansson blev denna visa ”sin man till en centnertung börda, tyngre än alla lastvagnar med i lakan och skynken insvepta djurkroppar. Den tryckte Kåremslaktaren till marken ned”. Men redan det faktum att just den visan nästan muntert citeras i Möreböndernas egen stridsskrift (*Mörekonflikten* 1936:73) gör, att man kan misstänka att den knappast gjort någon sådan verkan. I själva verket andas denna visa snarare en motvillig beundran för Kåremslaktaren. Lo-Johansson citerar inledningen till visan men inte denna litet uppgivna vers:

Och svinen till Målilla även han sänt,
och korna till Vimmerby de ha ju anlät.
För vakter där varit och aljerat spion
om vi honom kunde stoppa vore värt en miljon.
Och hemskt han uppträder på alla sätt och visen,
det var ju när vägarna var hala som isen,
vi var vid Kåremo sent en månda' kväll,
då ett par av oss fick en duktig smäll.

Antireligiösa inslag i propagandan

Strejkvisorna från Möre andas ilska mot oersonabla och sturska bönder och öppet förakt mot strejkbrytarna, ”det var ju herrar fina, som uti handskar gå”. Men de andas också en form av motvillig respekt för de halsstarriga bönderna, synligt inte minst i visan om slaktaren i Kåremo. Mer ogenerat ärekränkande var i så fall visan ”En sann, men fast otrolig visa om broder Franzén och hans hjord” av signaturen Spel-Orren (Bror Ejve), som publicerades i Social-Demokraten 2 september 1929. Här görs ett sarkastiskt nummer av att en av blockadgårdarna ägdes av en predikant, Enoch Franzén, och kristen livsföring ställs i kontrast mot böndernas vägran att acceptera lantarbetarnas fackförening.

Kom hit käre broder, och låtom oss sjunga
om Mörepatronerna, stinna och tunga
men lätta till själen, så dunvit och ren,
blott för att dom följt predikanten Franzén.

Spel-Orrens visa är inte bara elegantare i versformen, den är betydligt fränare och hånfullare än de lokala strejkvisorna. Kanske kan man dra slutsatsen att det var lättare för en utomstående, här en skribent i en Stockholms-tidning, att göra öppet narr av Mörebönderna än för de strejkande lantarbetarna, som när strejken så småningom avlystes åter skulle komma i deras tjänst? När det gällde strejkbrytarna fanns däremot självfallet inga sådana hämningar.

I Social-Demokratens häcklande visa om frikyrkopredikanten Franzén, ägare till Öbbestorps gård i Södra Möre, finns ett öppet kristendomsförakt. Ett annat exempel på detta fanns i tidningen en dryg vecka tidigare. Den 23 augusti 1929 publicerade Social-Demokraten på första sidan en teckning av vräkningarna i Södra Möre. De hade då visserligen inte börjat, men vräkningsdomarna var utfärdade. Teckningen, av Ivar Starkenberg, visar landsfiskalen som upplyser den förskräckta barnrika lantarbetarfamiljen: ”I lagens namn ska ni vräkas allesammans!” Den är gjord som en parafras på Högers berömda affisch från valet 1928, det s.k. kosackvalet, som visade hur kommunister vräker bönder och beslagtar deras boskap. Den teckningen publicerades nu i samma tidningsnummer. Under rubriken ”Lögn och sanning” användes båda bilderna, Högers valaffisch från 1928 års val och teckningen av en likartad situation från Södra Möre, på en av Socialdemokraternas valaffischer 1930. Men det finns på valaffischen, som Per Giertz påpekat (Giertz 1998:28), en signifikant retuschering på teckningen från Mörekonflikten. På originalteckningen i tidningen den 23 augusti ser man i bakgrunden, bakom landsfiskalen och lantarbetarfamiljen, tre feta herrar

Teckning av de förestående vräkningarna i Södra Mjölre av Ivar Starkenberg i *Social-Demokraten* den 23 augusti 1929. Reprofoto Nordiska museet.

på väg mot en kyrkobyggnad. Texten lyder: "Patronerna på väg till bönhuset." Dessa patroner är borta på valaffischen från 1930 och kyrkobyggnaden har blivit en neutral uthusbyggnad. Man måste ha bedömt det som onödigt att stöta sig med religiösa väljare.

Men på originalteckningen är det återigen predikanten Franzén som får sig en känga.

Han har med sina egna uttalanden ställt sig bland dem, som visserligen tro sig gå i sida vita kläder här på jorden, men som Herren på den yttersta dagen med vämjelse kommer att sparka ut,

hette det i tidningen *Lantarbetaren* (15.9.1929).

Formuleringar i samma anda om Franzén var legio i fackföreningspressen. I *Social-Demokraten* den 19 juni 1930 återkom vers-

makaren Spelörren med visan "Dom skulle vi absolut ställa ut!". Visan, på melodin från en sång i en aktuell Ernst Rolf-revy, handlar om olika personer som borde kunna ställas ut på en lanbruksutställning med medalj hängande över bröstet. Ett av numren är en patron från Mjölre med en sugga i bakgrunden. På Ivar Starkenbergs illustrerande teckning ser man en fet Mjölrepatron som läser Bibeln och har en vräkingsdom utstickande ur bakfickan. Texten börjar:

Mjölrepatronerna har religionen som sin främsta dygd, det brukas i hans bygd

att leva i dess skygd.

Han läser en bön och tonar en psalm och tär sin kaffekask

och vet att han har saligheten liksom i en ask.

En sådan Mjölrebonde, sjungande en sionston, den skulle vi absolut ställa ut.

Högerns välkända valaffisch från det s.k. kosackvalet 1928, föreställande utsända hantlangare som beslagtar böndernas boskap och egendom.

Bakgrunden till visan var en incident strax före öppnandet av en lantbruksutställning på Ladugårdsgården i juni 1930, i nära anslutning till den stora Stockholmsutställningen denna sommar. Djurskötare på lantbruksmötet hade upptäckt att det anlät fyra suggor från Södra Møre till utställningen och vägrade till en början att befatta sig med dem. Händelsen inspirerade Spel-Orren till visan i Social-Demokraten.

Propagandans fokusering på frikyrkopredikanten på Öbbestorps gård framhävs också av bönderna i deras skrift *Mörekonflikten*: "Icke minst riktades dessa förgiftade pilar mot en av arbetsgivarna, som på grund av sin religiösa inställning syntes lämplig som måltavla för de röda" (a.a.:29). Man kan säga att Franzéns religiositet spelades ut förvånansvärt mycket mer av den press som stödde de

strejkande än t.ex. argument om böndernas "besuttenhet" eller "rikerdom". Religiösa arbetsgivare förväntades uppenbarligen ha särskilt stora moraliska förpliktelser.

I otakt med tiden

Jag nämnde att lokalpressens fåtaliga fotografier från Mörekonflikten 1929–1931 visar antingen vräkningar eller demonstrationer. Däremot finns inga fotografier av de gårdar som hamnat i konflikten. Tanken är annars inte långsökt att man skulle försöka ta poäng på gårdarnas utseende. "I denna herrgårdsliknande byggnad bor de som vägrar teckna kollektivavtal med sina lantarbetare", det kunde annars ha varit ett verkningfullt grepp. Det är mitt intryck att bilder av herrgårdar i fackliga konflikter är direkt ovanliga i svensk press generellt. I reportage och uttalanden i

den fackföreningsvänliga pressen förekommer dock ibland kontrasteringar mellan herrgårdar och statarbostäder. Det heter t.ex. i ett reportage i Social-Demokraten den 23 augusti 1929:

Där ligger en ljusmålad herrgård, svällande av välmåga och inbäddad i ett paradiset av lysande blomster och skuggande ekar – och där en statarstuga, där moder naturen ansett sig behöva hjälpa upp en godsägares bristande ansvarskänsla genom att ”plantera” ett par björkar på det – trasiga – taket! Från paradiset klingar tonerna från ett piano ut över landsvägen – från kojans med björkarna på taket skär ett barnskrik, disharmoniskt, de paradisiska tonernas väg mot rymden.

Samma kontrastering, dock med undvikande av ett målande blomsterspråk, gör advokaten Jarl Hemberg, som anlätades av Svenska Lantarbetareförbundet, i en kommentar till vräkningarna i Södra Möre i tidningen Lantarbetaren (15.11.1929).

Hur skildras då ägarna till de berörda gårdarna i Södra Möre? Konflikten omfattade inte gamla säterier i adliga familjers ägo. De i konflikten indragna gårdarna ägdes av personer, som närmast kan betecknas som storbönder eller som ”possessionater” för att använda en på 1800-talet vanlig benämning, bönder som expanderat till godsägare. Den fackliga pressen använde gärna den mer pejorativa termen ”lantpatroner”. Det rörde sig om gårdar med omkring 200 har mark. Några var större, som godsägare Karlssons Kranklösa på över 600 har. Framväxten av en besutten klass av bönder på herrgårdsliknande gårdar skedde väsentligen under 1800-talet som ett resultat av laga skiftet och tidvis mycket goda jordbrukskonjunkturer (se Svensson 1977). Bygden var och är bördig, Södra Möre anses ha de bästa förutsättningarna i hela Småland för ett bärkraftigt jordbruk.

Generellt gäller om pressens skildringar av 1920-talets lantarbetarstrejker att man relativt sällan utsätter arbetsgivarna för egent-

liga personangrepp, inte ens i mycket agitatorisk press. I många fall vänds ilskan mer mot underställd personal som förvaltare och befallningsmän än mot t.ex. högadliga godsägare. Men i Mörekonflikten är gårdarna måttligt stora och sådan arbetsledande personal saknas. Här är gårdarnas ägare mer personligt indragna i konflikten, både med att uttala sig för pressen och med att organisera kamouflerade varutransporter. Ändå kan man inte säga att bönderna hängs ut individuellt i pressen, med undantag av predikanten Franzén. Kritiken, i vänsterpress och fackföreningspress, vänds mot bönderna som kollektiv. De skildras genomgående som ”nackstyva” eller ”halsstarriga”.

Skriften *Mörekonflikten*, som bondesidans representanter gav ut 1936, är intressant läsning, eftersom den ger en god inblick i Möreböndernas argumentation och inte minst i hur man försökte ge sina argument historisk legitimitet. Bönderna gör här en dygd av det som de annars kritiserades för, den konservativa tjurigheten och envisheten. Redan i inledningen anspelar författarna till skriften på Dackefejden i samma småländska bygder knappt 400 år tidigare. Men man identifierade sig intressant nog inte med Dacke, som man kanske kunde ha väntat sig, utan med de smålänningar som Dacke skulle ha tvingat till underkastelse och utnyttjat för sina politiska syften. ”Dacken utnyttjade sig av befolkningens krigaregenskaper till att uppvigla dem mot sitt land och sin konung i den tysta beräkningen att själv kunna tillskansa sig makten” (Mörekonflikten 1936:7). Man menar att fackföreningsrörelsen i sin maktsträvan uppträder som en gång Dacke och vilseleder och topprider den småländska allmogen. I kampen mot den från Stockholm styrda fackliga rörelsen har Smålandsbönderna nu visat, att de ”lika litet som på Dackens tid voro benägna att böja sig för maktkrävande uppviglare, som ville sätta handklovar på dem” (a.a. 1936:8). Anspelningen på Dacke

kunde ligga nära till hands i denna bygd. Man kan säga att den väldiga Dackefejden började där, med Nils Dackes överfall på häradsfogden Nils Larsson i juni 1542 i Voxtorp, bara ett kort stycke söder om Vassmolösa och Ljungbyholm.

Historien används alltså för att ge ammunition i kampen mot fackföreningsrörelsen. Som ett preludium i skriften presenteras i bild Södra Møre som gammal kulturbygd, en gång Axel Oxenstiernas grevskap. En serie fotografier visar Kalmar slott och fyra medeltida kyrkor. Särskilt intressant är valet av bilder på ett sockenmagasin och en folkhögskola, säkert medvetna påminnelser om existensen av en social medkänsla hos bygdens styrande bondebefolkning. Författarna manar fram bilden av en fri och självständig svensk utkantsbygd med en stolt historia.

Men samma historiska anspelning på de svenska böndernas urgamla frihet gör även fackföreningsidan under konflikten. Signaturen ”Den vandrande gesällen” i Social-Demokraten besökte för tidningens räkning Mørebygden och skriver om ett möte med en ortsbo på landsvägen:

Jo, här i Mørebygden berättar mannen vet jag hur det gått till. I forna dagar var det mest självägande småbönder här, men så kom brännvinsfloden i och med kronbrännerierna på Gustaf III:s tid och den bröt ned allmog. Bönderna blev så småningom vad vi kunna kalla ett försupet proletariat och så gick jord och hem ifrån dem. Det är dock att märka att det fanns bönder som höllo sig uppe trots superiet, och det var just detta folk som till sist fick jorden och som på detta sätt lade grunden till de nuvarande stora gårdarna och godsens. Så gick det till när gränsen lades mellan besittande jordbrukare och löneslavar i våra trakter, där fordom alla voro fria och ägde sin torva, slutade min sagesman (*Social-Demokraten* 23.8.1929).

Uppfattningen att jordlösa torpare och statare egentligen har en historisk rätt till jorden är inte ovanlig under 1900-talets lantarbetarkonflikter. Denna folkliga historieskrivning

spelade senast en roll under konflikten vid Kobergs slott i Västergötland under 1980- och 1990-talen kring vissa torparens krav på att få friköpa sina arrenden.

Man kan se Mørekonflikten som en sammandrabbning mellan olika världar. Mot det gamla bondesamhället med sin patriarkaliska struktur, markerad av det personliga avtalet mellan bonden och hans anställda, stod det nya industrisamhället med sin kollektivt organiserade och centralt styrda arbetarrörelse, strävande efter riksgiltiga arbetsförhållanden. Bönderna hade tidens vind i ansiktet. I ett uppmärksammat yttrande menade Per Albin Hansson att Mørebönderna levde i ”en social stenålder”. I pressen fick de ofta veta att deras attityder och åsikter var ”medeltida”, att de var ”efterblivna”. En teckning av Ivar Starckenberg i Social-Demokraten den 2 september 1929 visade ett förhistoriskt djur med betar och glasögon som litet vilset stod och blockerade järnvägsrälsen för tåget ”Föreningsrätt”. Texten lød: ”Man tror att mammuten är utdöd. Visst inte! Den lär finnas i Kalmartrakten, där den just nu försöker spärra vägen för föreningsrätten.”

Även åtskilliga borgerliga tidningar förvånades över böndernas envisa ovilja att teckna kollektivavtal med lantarbetarna. Så gjorde sedan länge gårdar som tillhörde lantbrukets arbetsgivarföreningar och så gjorde stora progressivt och kommersiellt skötta egendomar. Medan i dag, i början av 2000-talet, den fackliga rörelsen och för all del också det socialdemokratiska partiet tycks vara en smula i otakt med tidsutvecklingen, så var man i hög grad i pakt med framtiden vid tiden för Mørekonflikten. Mørebönderna kunde fördröja utvecklingen men inte mer. Sommaren 1931 träffades en förlikning.

De ”medeltida” bönderna skulle dock moderniseras. När Anders Salomonsson i en uppsats i *Tradisjon* 1986 blickar tillbaka på Södra Møre på 1950-talet är det inte konservatismen utan den snabba kulturella föränd-

ringen som han minns: stark individualism, nyrikedom, kraftig modernisering av byggnadsbeståndet.

Vad vi däremot och i efterhand kan konstatera är, att värderingar om det som påminde om äldre levnadssätt, arbete och ideal i form av planlösningar, möblerings-system och föremål (både i bruk och i vindsgömmor) genomgick en förändring från 'avladdade' och 'oreflekterade' vardagsföreteelser till negativt laddade hinder för Framtid och Framsteg (Salomonsson 1986:46f).

Salomonsson menar dock att den hektiska moderniseringen inte utmärkte de största och anrikaste gårdarna, alltså av den typ som stod i centrum vid Mörekonflikten omkring 1930. Hans iakttagelser gäller också mer den materiella kulturen än de sociala värderingarna. Men i hans skildring av 1950-talet tycks Mörebönderna ingalunda längre blicka bakåt. Så förändrar den ekonomiska utvecklingen i grunden förutsättningarna och därmed också den kulturella retoriken.

Mats Hellspong, professor

Etnologi, Stockholm

Artikeln är skriven inom projektet "Herrgårdsromantik och statarelände. En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning", som pågår vid Institutet för folk-livsforskning i Stockholm.

Otryckta källor

Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm

Svenska Lantarbetareförbundet

F 06 Handlingar rörande Mörekonflikten

Litteratur

Back, Pär-Erik 1961: *En klass i uppbrott. Den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling*. Malmö.

Bohman, Stefan 1978: *Befrielsens ord! Svenska arbetarvisor i kampen för politisk och ekonomisk demokrati 1866–1918*. Lund.

Flink, Ingvar 1978: *Strejkbryteriet och arbetets frihet. En studie av svensk arbetsmarknad fram till 1938*. Diss. Uppsala.

Giertz, Per 1998: *Lantarbetare i strejk. Konflikten i Södra Möre 1929–1931*. Stencilerad uppsats för magisterkurs i etnologi. Stockholm.

Johansson, Curt 1970: *Lantarbetarna i Uppland 1918–1930. En studie i facklig taktik och organisation*. Diss. Uppsala.

Lo-Johansson, Ivar 1936: *Statarna II*. Stockholm 1937. *Mörekonflikten 1929–1931*. Utgiven av Mörebönder. Kalmar.

Salomonsson, Anders 1986: Om landsbygd, hembygd och femtiotal. Några tankar kring ett insamlings- och forskningsprojekt. *Tradisjon* nr 16.

Strid, P. Albin 1955: *Stataren och staten. Jordfolket. En bok om Sveriges lantarbetare*. Uppsala.

Svensson, Sigfrid 1977: Bönder och borgerlighet. En östsmäländsk högkonjunktur vid 1800-talets mitt. *Från gammalt till nytt på 1800-talets svenska landsbygd*. Stockholm.

Tidningar

Arbetets Frihet (Sundsvall)

Barometern (Kalmar)

Kalmar – Kalmar läns tidning (Kalmar)

Lantarbetaren (Stockholm)

Social-Demokraten (Stockholm)

Öresunds-Posten (Helsingborg)

Östra Småland (Kalmar)

SUMMARY

The choreography of a strike

The farm workers' conflict in Södra Møre 1929–1931

The article deals with the last important strike among farm workers in Sweden. It started in the summer of 1929 on some twenty estates or large farms in Södra Møre, south-eastern Småland. It did not end until 1931. As an occupational group the farm workers were organized late in Sweden. The labour disputes on estates during the first three decades of the twentieth century were usually caused by the farmers' unwillingness to come to an agreement with the unions. Many farmers wanted to retain an old system with personal agreements without the intervention of unions. The dispute in Södra Møre was the last great manifestation of resistance among owners of large farms to the development towards collective agreements on the labour market.

Much public attention was drawn to these labour disputes on large farms. One reason was that the farm workers were looked upon as a particularly poor and vulnerable group in a rural society that was not yet reached by the blessings of modernity. Another reason was that farm strikes aroused strong feelings, since they hit the care of animals and the national food supply. The farmers often ordered the eviction of the striking workers, since the lodgings were a part of the payment. The evictions were seen by outsiders as very provocative. A farm workers' strike was, perhaps more than other strikes, a battle for public opinion. Information about the strike was spread through media and it was tempting for the two sides to manipulate this information. That makes farm workers' strikes a very interesting subject of study.

The Södra Møre strike included spectacular evictions

and a very long boycott of the farms. This boycott caused the farmers far more problems than the strike itself, as they had no difficulties in getting strike-breakers.

One interesting feature of this strike is the anonymous strike songs that were spread in Södra Møre. These are the subject of one of the short stories in the collection *Statare*, published in 1937 by Ivar Lo-Johansson (1901–1990), a leading Swedish author, himself the son of a farm worker and a lifelong spokesman of this occupational group. In the article his interpretation of the songs and the strike is compared with historical facts. The rhetoric of the strike is discussed, particularly an attack on a preacher who owned one of the farms, an attack with clear antireligious elements.

Both sides used historical arguments in this dispute. The union suggested that the poor labourers were descendants of once free peasants who had lost their farms as a result of the Swedish aquavit policy in earlier centuries. The farmers stressed their own heritage from free farmers who never submitted to state government and economic straitjackets. They pointed out the history of Södra Møre as a bold and independent county, guarding the border with Denmark.

The labour dispute in Södra Møre was a clash between different worlds. Against the old farming society with its patriarchal structure, marked by personal agreements between the farmer and his workers, stood the new industrial society with its labour movement, collectively organized and centrally controlled, struggling for standardized working conditions. The farmers were able to delay this development, but nothing more.